

نابغه بوزجان

*

دکتر جعفر آقایی چاوشی

ترجمه‌ی فارسی قدیمی نیز دارد که یکی از آنها متعلق به ابواسحاق کوبنایی، ریاضیدان ایرانی قرن هشتم هجری است. وپکه برای نخستین بار از روی این ترجمه‌ی فارسی، اثر بوزجانی را مورد بررسی قرار داده و نتایج تحقیق خود را در اواسط قرن نوزدهم در ژورنال آزیاتیک به چاپ رسانیده است.

شادروان ابوالقاسم قربانی نیز با استفاده از همین کار وپکه بخشی از این ترسیمات بوزجانی را در کتاب بوزجانی نامه خود که با کمک آقای محمدعلی شیخان تدوین کرده، آورده است.

گذشته از این کتاب، در سال ۱۳۶۹ ش نیز آقای سید علیرضا جذبی با استفاده از همین ترجمه‌ی فارسی کوبنایی، بعضی ازین ترسیمات را در کتابی تحت عنوان هندسه ایرانی به چاپ رسانیده است. باید گفت که هیچ‌گونه فایده‌ای بر کتاب اخیر مترتب نیست؛ زیرا نه از ابتکارات هندسی بوزجانی در آن سخن رفته و نه ارزش زبان‌شناسی ترجمه‌ی فارسی کوبنایی مورد بحث واقع شده است. گذشته از آن مؤلف این کتاب، همه جا کتاب تجارت را به صورت کتاب تجارت نوشته است و به این نکته پی نبرده که «تجارت» به معنی داد و ستد و بازرگانی، نمی‌تواند ارتباطی با یک‌اثر کاملاً هندسی داشته باشد. نیز هنگام نقل یک صفحه از متن فارسی کوبنایی، بیش از بیست غلط املائی را مرتکب گردیده است. نگارنده این سطور، متن منقح و انتقادی کتاب تجارت را براساس ترجمه‌ی فارسی قدیم‌تر از ترجمه کوبنایی تهیه کرده که هنوز به چاپ نرسانده است.

بنابراین خوانندگان متوجه می‌شوند که در ایران کاری در خور نابغه‌ی بوزجان صورت نگرفته است.

از این رو باید از سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، که در سال ۱۳۷۸ کنگره جهانی بوزجانی را در زادگاهش تربت جام، بر پا کرد، سپاسگزار بود. حاصل این همایش جهانی، کتاب نابغه‌ی بوزجان است که به اهتمام

بوزجانی گرچه از ستارگان درخشان علم ایران اسلامی است، اما غربیان بیشتر از هموطنانش با او آشنایی دارند. زیرا از یک قرن و نیم پیش بعضی آثارش را به زبان‌های اروپایی ترجمه کرده و درباره‌ی آنها به مباحثه و تحلیل پرداخته‌اند.

شهرت این دانشمند بیشتر در نجوم و ریاضیات است. اثر معروفش در نجوم المجسطی است - کتابی که علی‌رغم عنوانش، هیچ‌گونه مشابهتی با مجسطی بطلمیوس ندارد. از این رساله‌ی نسخه خطی منحصر به فرد و ناقصی در کتابخانه‌ی ملی پاریس موجود است. بخش مربوط به «حرکات ماه» همین کتاب بود که در قرن نوزدهم میلادی جنجالی‌ترین بحث‌ها را در آکادمی علوم فرانسه پدید آورد. چرا که عده‌ای از علمای این آکادمی بر آن بودند که این منجم برجسته قرن‌ها پیش از تیکوبراهه از واریاسیون یا بی‌نظمی سوم ماه سخن گفته است.

اما در ریاضیات، آثارش متنوع است و شاخه‌های مختلف این علم را در برمی‌گیرد. دو کتاب هندسه عملی و حساب عملی از مشهورترین این آثار می‌باشد. این دو کتاب همان‌طوری که از اسامی آنها پیداست، به ریاضیات کاربردی مربوط می‌شوند. اولی که کتاب تجارت نیز نامیده می‌شود، هندسه را به معماران و نجاران و دیگر صنعتگرانی که با این علم سر و کاری دارند، می‌آموزد.

دیگری نیز دستور العملی است برای محاسبات ذهنی که بیشتر در تجارت و کارهای بازرگانی به‌کار می‌آید.

از کتاب تجارت نسخه‌های خطی متعددی در کتابخانه‌های استانبول و قاهره موجود است. صالح احمد العلی، چند سال پیش این رساله را در بغداد به چاپ رسانده است.

این شخص که نه با هندسه آشناست و نه با روش تصحیح نسخه‌های خطی، متنی شامل اغلاط متعدد بدست داده است. اما کتاب تجارت دو

*. دکتر در شناخت شناسی و عضو هیئت علمی دانشگاه صنعتی شریف

آقای دکتر محسن حیدرینیا، عضو فعال این همایش در زمستان ۱۳۸۱ از چاپ خارج گردیده است.

بعضی از مقالات این کتاب به شرح زیر می باشد:

- «ابوالوفا، صنعتگران و هنرهای تزئینی» از آلهای اوزدورال

- «روش ابتکاری بوزجانی در ساختن آینه‌های سوزان» از نگارنده‌ی

این سطور

نیز در صفحه‌ی ۱۴۱، نگارنده‌ی این سطور، نامه‌ی استاد کندی را بدون ترجمه فارسی آن آورده بود ولی در این کتاب، این نامه از طرف مترجمین سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی به زبان فارسی ترجمه گردیده است. در این ترجمه اشکالاتی وجود دارد که باید به شکل زیر اصلاح شود: «... مسأله‌ای که بیرونی با نوشتن کتاب تحدید بدان پرداخته، در واقع عکس روش بوزجانی بوده است. بدین معنی که بیرونی با استفاده از عرض جغرافیایی شهرها و نیز فاصله معلوم آنها، طول جغرافیایی این شهرها را محاسبه کرده است.

من گمان می‌کنم که بوزجانی مبتکر این روش برای محاسبه‌ی فاصله‌ی شهرها نبوده است. خدا داناست!

اما درباره‌ی سوال دوم باید بگویم که معادلات بوزجانی قطعاً امروزه نیز می‌تواند برای محاسبه فواصل شهرها کاربرد داشته باشد اما نمی‌دانیم که آیا در حال حاضر از این گونه معادلات استفاده می‌شود یا خیر!...».

در نگاه اجمالی که به بخش مربوط به زبان‌های انگلیسی و فرانسه این کتاب داشتم، باز به اغلاطی برخوردیم که صورت صحیح آنها را در زیر می‌آورم:

در اولین صفحه بعد از جلد کتاب به جای Par M.F.Woepcke باید نوشته شود: F.Woepcke

در صفحه‌ی ۷۷ سطر چهارم به جای:

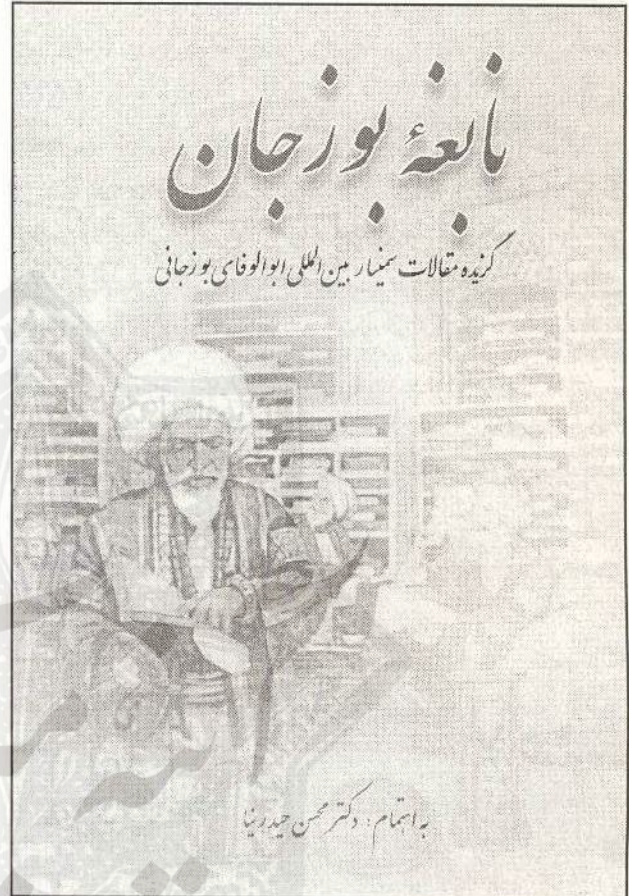
d'avoir tarde a votre...

باید نوشته شود:

d'avoir tarde repondre a votre lettre

در صفحه‌ی ۸۰ سطر دوم به جای

œuvre باید نوشته شود oeuvre

- «تحلیل رصد مشترک بیرونی و بوزجانی در ماه گرفتگی سال ۳۸۷

هجری قمری» از حمیدرضا گیاهی.

در این کتاب همچنین مقالاتی به زبان‌های انگلیسی و فرانسه موجود

است.

با تمام دقتی که در چاپ این کتاب اعمال شده، اغلاطی در آن راه

یافته است که ما در زیر، صورت درست بعضی از آنها را ذکر می‌کنیم:

در صفحه‌ی ۵۲ زیر نویس شماره‌ی ۳: به جای «انتساب ناصحیح آن

به بوزجانی» باید نوشته شود «انتساب ناصحیح آن به فارابی».

در صفحه‌ی ۶۵ به جای «پایان مقدمه‌ی مقاله» باید نوشته شود «پایان

مقدمه‌ی مترجم».